

Frolec, Václav

Bydlení

In: Jeřábek, Richard. *Proměny jihomoravské vesnice : (národopisné studie z Brumovic)*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. 59-84

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121785>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BYDLENÍ

„První domky! Vjíždíme do dědiny, nad níž na pahorku stojí bílý, neforemně bachratý kostel s tenkou věží. Poznávám staré chalupy Na drahách . . ., poznávám staré podsedky a v Hrachůvce někde zalepená okna, jak bývala za mých dětských let. Vidím, kde mají novou červenou střechu, kde nový plot, neboť všechno tu znám, je mi blízké jako moje.“¹

Převratné hospodářské a společenské proměny, které prodělávají vesnice v tomto století, hluboce zasahují do někdejšího tradičního řádu, který se projevoval v celém způsobu života a v kulturních projevech venkovského lidu. Pro vědu z toho vyplývají nové úkoly, které ne vždy jsou dostatečně teoreticky a metodologicky rozpracovány. Taková situace nastává při studiu způsobu bydlení, které má sice v národopise dlouholetou tradici, avšak při výzkumu současných forem bydlení vesnického obyvatelstva se zatím nedostalo dále, než do počátečního stadia hledání vlastního badatelského pole na tomto úseku etnografického výzkumu současnosti.

Metodologické problémy

Dosavadní etnografické studium vesnického obydlí se zaměřuje především na otázky jeho stavebního a prostorového vývoje, architektonického a výtvarného pojetí. V posledních letech sílí i snahy o postihnutí sociálních aspektů bydlení na vesnici, problematiky, která v minulosti byla řešena jen okrajově, často zjednodušeně, bez hlubší analýzy vztahů mezi stavebními objekty a člověkem, mezi domem a rodinou, mezi dvorem a společností, která v něm prožívá svůj každodenní život s jeho pracovními, všedními i svátečními příležitostmi. Ojedinělé hlasy se v evropské etnografii však ozývaly už koncem minulého století. Předznamenal je požadavek Wilhelma Heinricha Riehla studovat dům jako celek, vyslovený v roce 1858; od něho také pochází myšlenka, že kulturní projevy nabývají svou vědeckou váhu teprve „svými vztahy s nádherným organismem celé lidové osobnosti“.²

¹ J. Herben, *Kniha vzpomínek*. Praha 1935, s. 29.

² W. H. Riehl, *Die Volkskunde als Wissenschaft*. In: G. Lutz, *Volkskunde*. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme. Berlin 1958, s. 29.

S přeměnou stavebního obrazu vesnic, která vrcholí právě v současné době, zákonitě zanikají tradiční zevní znaky lidového obydlí, dochází k jisté stavební uniformitě a k setření regionálních znaků, které byly v minulosti pro lidovou architekturu tak příznačné. Etnografie, která se zaměřovala a dodnes zaměřuje právě na tuto stránku lidového stavitelství, klade si otázku, jakou úlohu může sehrát jako samostatný vědní obor při studiu současných forem stavitelství a bydlení na venkově. Může se dokonce objevit i skepse, zda vůbec tato problematika má být předmětem badatelského zájmu národopisu. Jestliže dnes už nepochybujeme o vědecké a společenské potřebě etnografického výzkumu současnosti, není podobná skepse na místě. Metodologické východisko spatřujeme v možnosti navázat na podněty obsažené v pracích sociologicky orientovaných etnografů, v aplikaci sociologické metody v národopisném výzkumu současných forem bydlení. Nepůjde nám tedy v první řadě o sledování technických problémů vesnických staveb, jak tomu bylo v minulosti, ale především o studium společenských a kulturních procesů souvisejících s bydlením. Může vzniknout námitka, že tuto problematiku systematicky sleduje sociologie bydlení a že etnografie svými metodami nemůže postihnout složitou sféru současného bydlení v takové úplnosti a komplexnosti, jako právě sociologie. Máme za to, že tomu skutečně do značné míry tak je. Zároveň však zdůrazňujeme potřebnost etnografického výzkumu právě této složky současného způsobu života na vesnici.

Položme si otázku, v čem jsou styčné body a v čem může se odlišovat etnografický přístup při studiu současných forem bydlení od sociologického pohledu?

Při studiu bydlení zdůrazňují někteří autoři vztahy mezi rodinou a bytem, rodinou a obytnou skupinou, popřípadě většími celky, jini zkoumají bydlení jako fenomén převážně kulturní, další pak jako jev ekologický.³ Bydlení se pokládá obvykle za jednu ze základních lidských potřeb. Představuje ovšem souhrn dílčích potřeb, které se mění a vyvíjejí, a u nichž lze pozorovat během vývoje společnosti zřetelný růst od prostých potřeb biologických stále více směrem k složitějším potřebám, u kterých nabývají převahu rysy společenského a psychologického charakteru.⁴ „Bytová otázka,“ jak se vyjádřil ve třicátých letech Karel Teige, „byla by nazírána jednostranně, falešně a zkarikovaně, kdyby nebyla posuzována ve svých vztazích k hospodářskému systému a struktuře společnosti na jedné straně, k danému stavu rodiny a domácího hospodářství, k vládnoucí ideologii, k panující morálce, zvykům a k právnímu řádu na druhé straně.“⁵ Život v bytě se skládá z řady činností, jimiž se uspokojují potřeby obyvatel v oblasti bydlení. V tomto smyslu definuje funkcionální teorie bydlení jako „soubor zcela určitých, jednoznačných cílů, daných jednotlivými druhy životních úkonů“.⁶ Na této široké škále problémů se také stýká tematika sociologická s etnografickou.

Hlavními teoretickými problémy obou vědních oborů při studiu současných forem bydlení jsou bydlení a rodina, bydlení a společenství, bydlení,

³ Srov. J. Musil, *Sociologie bydlení*. Praha 1971, s. 10.

⁴ E. Veselá—A. Librová, *Režim dne různých skupin obyvatelstva ve vztahu k řešení bytu*. Praha 1966, s. 9.

⁵ K. Teige, *Nejmenší byt*. Praha 1932, s. 17.

⁶ J. Mukařovský v *Předmluvě* ke knize K. Honzík, *Tvorba životního slohu*. Praha 1946, s. 10.

kulturní vzorce a hodnoty. Jestliže sociologii jde především o poznání současného stavu, etnografie studuje současné formy bydlení v historickém kontextu, s cílem zjistit, nakolik se uplatňuje a funguje tradice v bydlení malých sociálních skupin, jaké tvoří obyvatelstvo současné vesnice. Na značný význam takového přístupu konečně poukazují i čelní představitelé sociologie bydlení (P. H. Chombart de Lauwe aj.).⁷ Bydlení je jako každý kulturní prvek vázáno na místní kulturní a společenské podmínky. Z toho pak vyplývá, že obydlí je také sociálním a kulturním symbolem⁸ a že bydlení je výrazem kulturních vzorců společnosti.

Výzkum bydlení v Brumovicích, jehož základní fáze proběhly v letech 1970 a 1975, byl veden tak, aby umožnil poznat současný stav vybraných složek a projevů vesnického bydlení a některých sociálních a kulturních procesů, které se v něm odehrávají, dále pak provést srovnání se starším stavem s cílem odhalit místo tradice při formování současného způsobu bydlení ve zkoumané lokalitě. Při terénním výzkumu bylo užito techniky dotazníku, ankety, přímého pozorování, kresebné a fotografické dokumentace.⁹ Teoretická nejasnost etnografického výzkumu současných forem bydlení na vesnici způsobila, že zejména v první etapě terénních prací nebyly do dotazníku zařazeny některé otázky, které se dnes ukazují jako důležité. Při vyhodnocování materiálu pocítujeme zejména nedostatečný počet konkrétních informací o některých stránkách života rodin (vzájemné vztahy mezi členy rodiny, režim dne různých skupin obyvatel ve vztahu k řešení bytu apod.) i širších příbuzenských a sousedských vztahů, na jejichž základě by bylo možno komplexněji sledovat úlohu tradice v současném bydlení na vesnici. Ukazuje se, že teoretická příprava výzkumu a zpracování dotazníků, a to jak po stránce obsahové, tak i z hlediska technického, má zásadní význam pro celkový úspěch výzkumné činnosti.¹⁰

První dotazník byl vyplněn ve 48 domech, což činí z celkového počtu 375 obytných staveb, které měla obec v době výzkumu, 13,0 %. Druhý dotazník obsáhl 130 domů, tj. 34,6 % z celkového počtu.¹¹ V obou etapách bylo šetření provedeno u 47,2 % domů, což považujeme vzhledem k charakteru zkoumané problematiky za dostatečně reprezentativní vzorek.

Výzkumné výsledky

Abychom mohli zhodnotit současné formy bydlení ve zkoumané lokalitě ve vztahu k působení tradice, je nutno srovnat informace shromážděné při terénním výzkumu se staršími údaji, zachycujícími stavební obraz Brumovic a některé stránky života jejich obyvatel. Spolehlivým východiskem v tomto

⁷ P. H. Chombart de Lauwe, *Famille et habitation*. Paris 1959.

⁸ J. Musil, *Sociologie bydlení*, s. 20.

⁹ Vyplňování dotazníků prováděli pod vedením autora této studie posluchači etnografie na filozofické fakultě Univerzity J. Ev. Purkyně v Brně.

¹⁰ Zpracované dotazníky, použité při výzkumu v Brumovicích, jsou uloženy v archivu Oddělení etnografie FF UJEP.

¹¹ Věkové složení informátorů bylo následující: kategorie 15–30 let 5,4 %, 31–40 let 7,7 %, 41–50 let 16,9 %, 51–60 let 20,8 %, 61 a více let 49,2 % dotazovaných. Z toho muži tvořili 29 %, ženy 71 %.

směru je literární dílo brumovického rodáka Jana Herben, který věrně, citlivě a se smyslem pro realitu zachytil někdejší život v Brumovicích a který si byl rovněž vědom významu studia vesnického obydlí pro poznání způsobu života a charakteru lidu. „Dům a ves,“ píše Herben, „všude jsou zajímavou látkou pro studium povahy těch lidí, kteří je stavěli . . . A jako se povahou u nás na Moravě liší Horák od Slováka, Valach od Hanáka, tak se také liší skořápky, v nichž náš lid bydlí.“¹² Cenné údaje z vesnic bezprostředně ležících v sousedství Brumovic přináší Augusta Šebestová ve svých Lidských dokumentech¹³ a celkovou společenskou i kulturní atmosféru kraje doplňují Alois a Vilém Mrštíkové v kronice moravské dědiny Rok na vsi.¹⁴ Z hlediska lidového výtvarného projevu sleduje vesnické stavby v Brumovicích a okolních obcích Vlasta Svobodová-Brychtová.¹⁵

Tradiční a současný stavební obraz vesnice

Charakteristické znaky silničního půdorysu vesnice, vyznačujícího se pravidelným řazením domů podél dálkové komunikace, postihl výstižně Jan Herben ve svých „Brumovicích“: „Mívají . . . naše dědiny tento pravidelný tvar: táhnou se podél cesty ve dvou dlouhých řadách domů, které patří jen sedlákům. Mimo tyto řady stojí chalupy a lisovery po obou stranách v rozmanitém seskupení. Tyto chalupy a lisovery pravidelně tvořivají uličky napříč ke hlavní ulici, které se také říká ‚dědina‘ . . . Jednotlivé části dědiny mívají také svá jména. V Brumovicích vedle vrchního a dolního konce se jmenuje jedna část chalup Hrachůvka podle studně, po jejíž vodě hrách uvře, jiná Na drahách, Tabačov a Žlíbek.“¹⁶

V starousedlické části obce, Na dědině, byly domy orientovány podélnou stranou ke komunikaci, domy v „chaloupkách“ byly pro nedostatek místa často postaveny i štítem do ulice. Ke každé selské usedlosti přiléhalo humno, na jehož konci stála stodola („mlat“). Rozdíly v charakteru dvorů zámožných sedláků a sociálně slabších chalupníků spočívaly hlavně v zastoupení a počtu hospodářských budov, které většinou na sebe navazovaly v pravidelných formách hákových a trojbokých.

Tradičním stavebním materiálem byla v Brumovicích hlína, která se ještě v 19. století zpracovávala ve formě válků; zbytky této techniky se čas od času objevují při bourání starých domů nebo jiných objektů.¹⁷ V té době bylo také běžné budování stěn domů nabíjenou technikou („pichovanice“); v ojedinělých případech se takto stavěly zdi obytných i hospodářských staveb ještě v období před druhou světovou válkou. Koncem 19. století a počátkem našeho století se už hodně stavělo z nepálených cihel („kotovic“) a z cihel pá-

¹² J. Herben, *Moravské obrázky*. Praha (s. a.), s. 314.

¹³ A. Šebestová, *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*. Olomouc 1900.

¹⁴ A. a V. Mrštíkové, *Rok na vsi I, II*. Brno 1970.

¹⁵ V. Brychtová, *Lidové výtvarné umění na brněnském Kloboucku*. Rkp. dipl. práce. Brno 1953; V. Svobodová, *O výtvarném charakteru lidových staveb na brněnském Kloboucku*. Český lid, 43, 1956, s. 252—261.

¹⁶ J. Herben, *Brumovice*. Praha 1946, s. 20.

¹⁷ Srov. V. Svobodová, *O výtvarném charakteru lidových staveb*, s. 253—258.

lených. Ze statistických údajů, které jsou k dispozici,¹⁸ vyplývá, že při sčítání lidu a bytů v roce 1970, kdy bylo v Brumovicích zaznamenáno 355 obytných stavení, bylo z celkového počtu trvale obydlených usedlostí (339) ještě 30 % postaveno z nepálených hliněných cihel. Ze 104 kotovicových stavení bylo postaveno 14 do roku 1869, 37 od roku 1870 do konce 19. století, 13 do roku 1920; od roku 1920 do konce druhé světové války přibýlo 36 stavení z nepálených cihel. Výraznější uplatnění pálených cihel při výstavbě domů zaznamenáváme v Brumovicích od roku 1920 (v období let 1920 až 1945 bylo postaveno celkem 63 zemědělských usedlostí, z nichž u 40 bylo jako stavebního materiálu použito pálených cihel; v té době byl z pálených cihel postaven i přibližně stejný počet rodinných domků).¹⁹ Na výstavbu podezdívek domů používá se tradičně kámen, který se bere z blízkého lomu.²⁰

Zánik tradiční doškové krytiny urychlovaly požáry, které zasahovaly obec.²¹ Koncem minulého století začaly se domy běžně pokrývat pálenými taškami, které jsou dodnes nejběžnější krytinou.

Jan Herben zaznamenal, že „všechny dědiny v tomto kraji vynikají především neobyčejnou lidnatostí a za druhé výstavností proti obcím jak slovenským na jihu a na východě, tak těm, které leží blíže Brna“.²² I když tento poměr už dnes obecně neplatí, zůstává skutečností, že Brumovice náleží mezi velké obce (do velikostní skupiny obcí o 1000—1999 obyvatelích). Ze statistických přehledů je patrné, že až do konce 19. století měly Brumovice zhruba kolem padesáti obytných stavení a že v prvních desetiletích našeho století došlo k jejich poklesu téměř o polovinu. Prudký vzestup výstavby obytných domů nastává od dvacátých let (podle sčítání v roce 1921 měla obec 298 obytných stavení); v poválečném období přesáhl počet domů číslo 350 (v roce 1955 zde bylo 350 domů, v roce 1970 bylo zaznamenáno 355 domů) a dnes se pohybuje kolem 370 popisných čísel, mezi nimiž jsou i veřejné budovy, zbořená obydlí nebo domy v přestavbě.

Stavební vývoj po obou světových válkách nepostihl ani tolik urbanistické řešení obce, které se nijak výrazněji nezměnilo, jako spíše její architektonický a výtvarný vzhled, z něhož vymizely nepravidelně postavené domy, malovaná žúdra, malá okénka, zahrádky i nepravidelně seskupené chaloupky a mezi nimi propletené vinné sklepy. Nový stavební řád přinesl jistou uniformitu a strohost, nová výstavba obytných domů postupně vytlačuje z jádra vesnického půdorysu vinné sklepy, řady stodol na konci humen i další hospodářské části zemědělské usedlosti, které v důsledku společného obdělávání půdy i společného chovu dobytka přestaly plnit svou dřívější funkci. Tento zákonitý vývoj sice odstraňuje někdejší „malebnost“ obce, přináší však nové mož-

¹⁸ Údaje ze sčítání lidu a bytů v roce 1970 nám poskytlo okresní oddělení Českého statistického úřadu v Břeclavi. Využíváme též statistických přehledů, které pro tuto publikaci vypracovala Jarmila Lidmilová.

¹⁹ Srov. tabulku v kapitole J. Lidmilové.

²⁰ „Indá moc zídky a zďa pichovali. Včil stavjajú z kameňa grunfešty, potom z vepřovic, lebo pálených tihel dostavjajú.“ (A. Š e b e s t o v á, o. c., s. 116.)

²¹ „Dne 15. dubna (1831) stihlo dědinu druhé veliké neštěstí. Vypukl požár a za velikého větru spláchl půl dědiny, seľská stavení i chaloupky, takže lidé sotva životy své zachránili. Od roku 1804, kdy Brumovice vyhořely celé, nebylo tak hrozného požáru. A neštěstí dostavilo se z jara, kdy beztoho nedostatek a bída tlačily se do domu.“ (J. H e r b e n, *Do třetího a čtvrtého pokolení I.* Praha 1963, s. 219—220.)

²² J. H e r b e n, *Brumovice*, s. 20.

nosti způsobu života, které předvídal Jan Herben, když napsal: „Dědina zkrásněla . . . Neznámý duch zavanul sem, a vidět jeho dílo. To vidět i v dědině samé: přibýlo výstavných domů s velkými okny a vzdušnými světnicemi, jsou tu přibýtky důstojné řádných lidí.“²³ A dodejme: Lidí bez hluboké sociální diferenciacie, která existovala na dřívější vesnici se statky zámožných sedláků a chaloupkami bezzemků a drobných rolníků.

Dům jako společenská jednotka

Každý prostor užívaný člověkem nebo lidskými skupinami je „písmem“ společnosti, které slouží (Karel Teige). V tomto smyslu označují sociologové byt jako „materiální výraz jednoty rodiny“ (Pierre Labat) a národopisci dům jako „oděv rodiny“ (Wilhelm Heinrich Riehl). Ubytování rodiny není mechanickou záležitostí. Tvoří souvislý celek, který musí umožnit žít v souladu.²⁴ Problém vzájemného souladu obydlí a rodiny existuje v každé rodině a v každém bytě.²⁵ Struktura a funkce rodiny patří k hlavním vnitřním determinantám bydlení.

Přesto, že náš výzkum nevěnoval problematice vztahu rodiny a obydlí takovou pozornost, jakou by si tato stěžejní otázka vyžadovala, umožňuje nám poznat alespoň některé složky tohoto aspektu bydlení na vesnici ve vztahu k tradici.

Statistická šetření ukazují, že největší počet domácností v Brumovicích je dvoučlenných, dále pak následují rodiny čtyřčlenné a tříčlenné. Poměrně značný počet domů je obýván osamělými osobami.²⁶ Pozoruhodné je, že růst počtu domů nebyl od dvacátých let, od kdy můžeme tuto otázku spolehlivě sledovat, v souladu s růstem počtu obyvatel (tabulka 1). Tato skutečnost signalizuje probíhající proměny v bydlení i v celkovém způsobu života obyvatel.

Tab. 1. RŮST POČTU DOMŮ A OBYVATEL

Rok	Počet domů	Přítomné obyvatelstvo celkem	Průměrný počet obyvatel na jeden dům
1921	298	1394	4,6
1930	352	1379	3,9
1955	350	1168	3,3
1965	358	1212	3,3
1970	355	1103	3,1

²³ J. Herben, *Brumovice*, s. 404.

²⁴ P. H. Chombart de Lauwe, Přednáška na kongresu C. I. B., Rotterdam 1959 (cit. podle J. Musil, *Sociologie bydlení*, s. 23).

²⁵ C. A. Vapňarský, *An Approach to the Sociology of Housing*. International Review of Community Development, 1965, č. 13—14, s. 189 n.

²⁶ Viz tabulku v kapitole J. Lidmilové.

Se zřetelem na sociální složení obyvatelstva (46,9 % ekonomicky činného obyvatelstva v Brumovicích jsou družstevní rolníci, zbytek připadá na dělníky a zaměstnance) sledovali jsme při našem výzkumu detailněji 48 domácností (13,0 % z celkového počtu), a to ve všech sociálních kategoriích. Konkrétní případy, které jsme vybrali pro ilustraci a pro bližší pochopení vztahu obydli a rodiny, postihují tedy všechny základní skupiny obyvatel z hlediska sociálního s přihlédnutím k početnímu stavu a generační struktuře domácností. V charakteristice rodin upouštíme od uvádění konkrétních jmen (používáme písmen R, D, Z s uvedením čísla; R = rolnická rodina, D = dělnická rodina, Z = zaměstnanecká rodina).

Rodina R₁, obývací dům čp. 303, je tříčlenná a skládá se z otce (1909), matky (1914) a syna (1947). Rodiče pracují v JZD, syn je zedníkem. Dům, v němž bydlí, postavili v roce 1922 rodiče majitele. V roce 1945 dům vyhořel a byl znovu vybudován. Půdorys domu se skládá z kuchyně, obývacího pokoje a ložnice. Rodina se ponejvíce zdržuje v kuchyni, pouze při svátečních příležitostech se stoluje v obývacím pokoji. Rodiče spí v ložnici, syn v kuchyni. Zařízení obývacího pokoje tvoří stůl s televizorem, který stojí v rohu vpravo od dveří, sekretář a skříň, umístěné při stěně proti dveřím; pod oknem je květinový stůl, u stěny proti oknu je pohovka a kamna. Uprostřed pokoje stojí stůl se čtyřmi židlemi. Na stěnách visí čtyři obrazy s krajinami. Ložnice je vybavena postelemi s nočními stolky, skříněmi a kamny, u dveří pod oknem stojí šicí stroj. Po obou stranách dveří jsou na stěně umístěny fotografie syna. V kuchyni vlevo od dveří stojí kamna, vedle nich je postel. Pod oknem směřujícím do dvora je umístěn stůl se židlemi, v rohu proti dveřím je příborník.

Rodina R₂ (čp. 253), otec (1911), matka (1919), dcera (1944); syn žije mimo Brumovice. Rodiče pracují v JZD, dcera působí jako zemědělská inženýrka v Břeclavi. Dům, který manželé zdělili po rodičích, byl původně trojdílný a v roce 1933 byl zcela přebudován (majitelé dodali materiál, vypracování plánu i vlastní výstavbu svěřili staviteli). Dnes má dům kuchyni, dva obývací pokoje, dvě ložnice, komoru, koupelnu a verandu. Všechny prostory, s výjimkou pokoje za ložnicí rodičů, se využívají každodenně. Rodiče i dcera mají vlastní ložnici, kde spí. Obývací pokoj a ložnice dcery jsou zařízeny moderním nábytkem, ostatní místnosti mají nábytek starší. V pokoji visí obraz Matky Boží, v ložnici je obraz svaté rodiny, který rodiče dostali k svatbě, a reprodukce moderního obrazu. Rodina stoluje společně pouze v neděli a o svátcích. Navštěvují je sousedé v době po práci (na pozvání nebo „dojdú aj sami“).

Rodina R₃ (čp. 70): otec (1911), matka (1919), provdaná dcera (1944), manžel dcery (1940); další dcera žije mimo Brumovice. Rodiče a dcera pracují v JZD, manžel dcery u geologického průzkumu. Dům má síň, kuchyň, obývací pokoj, dvě ložnice a komoru. Každý manželský pár má vlastní ložnici, přes den se zdržují ponejvíce v kuchyni. Obývací pokoj se častěji využívá o svátcích. Ložnice rodičů je vybavena nábytkem starým 40—50 let, bohatě malovaným. Jsou zde postele, skříň, stůl, židle, na stěně visí obraz s námětem „Má vlast“. Ložnice mladých manželů je zařízena sektorovým nábytkem (postele, skříň, zrcadlo, stůl), na stěně je gobelín s vyobrazením Prahy. Obývací pokoj je moderní s jídelním stolem, knihovnou, skříní, stolem s televizorem. V síni je rozměrný příborník. Rodina stoluje společně

v kuchyni. Na besedu přichází starší sestra manželky a dceřiny kamarádky; při návštěvě se zdržují v obývacím pokoji. V zimě přicházejí do domu starší i mladší ženy na draní peří, které se odbývá v kuchyni. Mladí manželé si stavějí v obci nový vlastní dům.

Rodina R₄ (čp. 81): otec (1921), matka (1924), dvě dcery (1955 a 1960), babička (1894). Oba rodiče pracují v JZD, babička je v důchodu. Dům stojí na místě staré usedlosti z roku 1890, která byla za války zničena; byl postaven za pomoci námezdních dělníků a sousedské výpomoci v roce 1946. Ze vstupní haly, která zaujímá centrální polohu, vstupuje se do kuchyně, obývacího pokoje, ložnice, výměnku a komory; další komora je přístupná z kuchyně. Každodenně se využívá kuchyň, ložnice rodičů, pokoj dětí v patře domu a výměnek babičky. Ve svátečních dnech se rodina schází v obývacím pokoji. Dům je moderně zařízen. V hale je malý stolek s židlemi a květinový stolek, v obývacím pokoji jídelní stůl, knihovna a příborník, v ložnici manželské postele, noční stolky, zrcadlo a šatníky. Výměnek babičky je zařízen starším stolem, postelí a skříní. Podlahy jsou kryty koberci. Rodinu navštěvují — zřídka a nepravidelně — nejbližší příbuzní a přátelé.

Rodina R₅ (čp. 207): otec (1922), matka (1923), dvě dcery (1951 a 1953), syn (1963). Oba rodiče pracují v JZD, dcery studují na střední škole, syn navštěvuje ZDŠ. Dům byl postaven v roce 1914 a dnešní majitel jej zdědil po rodičích. Byt je rozdělen na obývací pokoj, dvě ložnice, kuchyň, komoru a sýpku, do nichž se vchází z chodby. Rodina denně využívá a schází se v kuchyni. Rodiče a dcery spí odděleně ve svých ložnicích. Obývací pokoj se využívá ve sváteční dny; je vybaven moderním nábytkem a klavírem. V ložnici dcer jsou manželské postele, šatníky, zrcadlo, květinový stolek a harmonium, ložnice rodičů má dvě postele, dětskou postýlku a šatník. Zařízení kuchyně tvoří sporák, příborník, mycí stůl a rádio. Obrazy v jednotlivých místnostech mají světské motivy (rodina je evangelického vyznání). Návštěvy se omezují na nejbližší rodinu.

Rodina R₆ (čp. 67): otec (1920), matka (1928), dcera (1952), syn (1955), babička (1889). Rodiče pracují v JZD, dcera je aranžérkou, syn studuje na střední škole, babička je v důchodě. Dům měl původně jen jizbu, kuchyň a dvě komory (manžel babičky byl dlouho starostou obce a veškeré jednání vykonával v jizbě u velkého rohového stolu s lavicemi); v roce 1969 došlo k jeho přestavbě do dnešní podoby. Z chodby se vchází do ložnice rodičů, ložnice dětí, pokojíka dcery, výměnku babičky a koupelny. Dále je zde dílna a vinný sklep, vybudovaný na místě někdejšího chléva ve dvorovém traktu. Kuchyň a komora jsou umístěny v suterénu domu. Rodina využívá všech prostorů. V obou ložnicích (v jedné spí rodiče, v druhé dcera a syn, když přijedou domů) jsou manželské postele, šatníky, stolky. Pokoj, který využívá dcera, je zařízen moderním lehkým nábytkem (pohovka, knihovna, stůl). Ve výměnku jsou dvě staré postele, skříně a stůl. Obrazy v bytě nejsou, pouze ve výměnku visí na stěně vojenské fotografie dědečka. Rodina stoluje společně jen v neděli a o svátcích. Navštěvují ji nepravidelně švagrové. Besedy se odbývají ve výměnku babičky.

Rodina R₇ (čp. 184): otec (1921), matka (1921), dvě dcery (1949 a 1954), tři synové (1952, 1953, 1955); další dcera je provdaná mimo Brumovice. Oba rodiče jsou členy JZD, dva sourozenci jsou dělníky, dva se učí a jeden chodí do ZDŠ. Dům má vstupní síň, dva obývací pokoje, kuchyň, ložnici a dvě ko-

mory. Všechny místnosti se plně využívají. Rodiče spí v obývacím pokoji, synové v druhém pokoji, dcery v ložnici. O svátcích se rodina zdržuje v obývacím pokoji, jehož zařízení tvoří dvě manželské postele, dva noční stolky, dvě skříně a zrcadlo. V pokoji pro syny jsou tři pohovky, stůl a dvě židle, skříně. Ložnice dcer je vybavena dvěma postelemi, sekretářem, stolem a čtyřmi židlemi. Komora slouží zároveň jako prádelna. V kuchyni je sporák, kredenc, dva stoly s lavicí a se židlemi. Síň je bez nábytku. Obrazy, které jsou umístěny nad postelemi v ložnici, mají světské náměty. Rodina stoluje i ve sváteční dny v kuchyni. Sousedské besedy jsou nepravdivé. O hodech přijíždějí na návštěvu příbuzní.

Složení dělnické rodiny a její způsob bydlení ilustrujeme na čtyřech vybraných příkladech s nestejným počtem členů domácnosti:

Rodina D₁ (čp. 208): otec (1881), matka (1883), dříve oba dělníci, dnes v důchodu. V domě, který byl opravován v roce 1922, bydlí od roku 1908. Byt má vstupní síň, kuchyň, dvě „seknice“ a komoru. Staří manželé obývají jen kuchyň, obě světnice jsou volné (dříve zde bydlel syn, který dnes žije v novém domě, který si postavil). „Seknice“ se využívají jen při slavnostních příležitostech. V první světnici je postel, stůl, police, lavice a lavička, v druhé „seknici“ jsou v rohu kamna, při stěně dvě postele, dále je tu stůl s dvěma židlemi, kredenc a umyvadlo. Kuchyň je vybavena stolem s dvěma židlemi, postelí, pohovkou, dvěma skříněmi a zrcadlem. V síni je při stěně umístěna lavice, v komoře stojí skříně. Ve všech místnostech jsou na stěnách obrazy s náboženskými motivy. Do domu přicházejí na besedy „súsedí jedni aj druzí“ a příbuzní.

Rodina D₂ (čp. 146): otec (1909), matka (1911), syn (1948); pět dětí žije mimo Brumovice. Až do roku 1969 bydleli v domě ještě staří rodiče (zemřeli). Otec pracoval jako železniční dělník (nyní je v důchodu), matka v JZD (nyní v důchodu), syn je dělníkem. Domovní prostory se člení na síň, verandu, dvě světnice, kuchyň a komoru. Do smrti starých rodičů žili všichni společně. Staří rodiče spali se dvěma vnuky ve světnici orientované okny do ulice, ostatní spali po dvou v první světnici, kde také přes den pracoval dědeček, který byl ševcem. Dnes se rodina přes den zdržuje hlavně v kuchyni. Rodiče spí v jedné světnici a syn v druhé. Celá rodina se schází na narozeniny rodičů, o vánocích a při vinobraní. Do domu přicházejí ženy na draní peří a loupání kukuřice. Jedna světnice je vybavena manželskou postelí s dvěma nočními stolky, dvěma skříněmi, polici a kamny, v druhé je postel, dvě pohovky, stůl se třemi židlemi, skříně, televizor a rádio. Kuchyň je zařízena sporákem, umyvadlem, dále je tu stůl s dvěma židlemi a kredenc. V komoře jsou kamna, dubový stůl a dvě police. Veranda a síň jsou bez nábytku. V jedné světnici jsou na stěnách obrazy s krajinami, v druhé obrazy s náboženskými motivy a kříž.

Rodina D₃ (čp. 103): otec (1920), stavební dělník, matka, v domácnosti, syn, učerň, babička, důchodce, vnučka (nemanželské dítě dcery žijící mimo dům). Dům byl přestavěn do dnešní podoby v roce 1954. Byt se dělí na kuchyň, dvě světnice, ložnici, koupelnu, prádelnu a komoru. Manželé s vnučkou spí v ložnici, babička ve světnici za kuchyní, syn v další světnici. Rodina stoluje v kuchyni. Na přátelské besedy chodí do domu nepravdivé sousedě.

Rodina D₄ (čp. 177): otec (1907), matka (1910), ženatý syn (1939), snacha (1944), dva nezletilí synové. Otec byl dělníkem u ČSD (nyní v důchodu), mat-

ka pracovala v JZD (nyní v důchodu), ženatý syn je dělníkem, snacha v domácnosti, dva synové navštěvují ZDŠ. Dům byl přestavěn v roce 1965. Má vstupní síň, verandu, ložnici, obývací pokoj, dvě kuchyně a komoru. Rodiče využívají jednu kuchyň a spí v pokoji, mladý manželský pár obývá druhou kuchyň a spí v ložnici, jejich děti spí v kuchyni. Kuchyň rodičů je zařízena stolem s dvěma židlemi, sporákem, plynovými kamny, otopanem a rádiem. V kuchyni mladého manželského páru je uprostřed stůl se čtyřmi židlemi, patrové postele pro syny, sporák, kredenc, zrcadlo, pohovka, šicí stroj, lednička a televizor. Ložnice je vybavena manželskými postelemi s nočními stolky, dvěma skříněmi a zrcadlem. V pokoji rodičů jsou manželské postele, stůl s židlemi, malý stolek a dvě skříně. V komoře stojí police, v síni je na stěně věšák na šaty. Veranda nemá žádné zařízení. Obrazy zavěšené na stěně v ložnici mají světské motivy; v kuchyních a v pokoji rodičů jsou obrázky s náboženskou tematikou, kříž, upomínková vyobrazení na křest a první přijímání. Obě rodiny vedou samostatné domácnosti. Navštěvují je příbuzní a přátelé.

Rodiny v kategorii z a m ě s t n a n c ů reprezentují v malém vzorku rodina poštovního doručovatele, technického úředníka a ředitele školy.

Rodina Z₁ (čp. 64): otec (1940), poštovní doručovatel, matka (1939), v domácnosti, dvě dcery (1968, 1969), žákyně ZDŠ, svobodný bratr majitele domu (1943), poštovní úředník, dědeček (1904), poštovní doručovatel (nyní v důchodu). Dům byl přestavován v letech 1953—1954. Byt má vstupní halu, verandu, kuchyni, ložnici, dva obývací pokoje, koupelnu a komoru. Členové domácnosti využívají společně každodenně kuchyň a halu, o svátcích i obývací pokoj. Rodiče s dětmi spí v ložnici, otec a bratr majitele domu v jednom z pokojů. Hala je zařízena pohovkou, stolem, židlemi a přiborníkem, v ložnici jsou manželské postele, dětské postýlky, skříně; pokoj, v němž spí otec a bratr majitele domu, má dvě postele, dvě skříně a zrcadlo, obývací pokoj je vybaven jídelním stolem, stolkem a knihovnou. Obrazy jsou umístěny v ložnici (dvě krajiny) a v pokoji starého otce a bratra (náboženský motiv). Dům navštěvují příbuzní.

Rodina Z₂ (čp. 225): otec (1935), technický úředník, matka (1938), absolventka SEŠ, nyní v domácnosti, tři nezletilé děti (dvě dcery, jeden syn). Byt má kuchyň, dětský pokoj, ložnici a komoru. Stoluje se v kuchyni, kde se také během dne ponejvíce zdržují. Děti si hrají a spí v dětském pokoji. Rodiče spí v ložnici. Komora má skladovací funkci. Kuchyň je zařízena dvěma přiborníky, jídelním stolem a židlemi, umyvadlem, sporákem, pohovkou a polici. V dětském pokoji stojí pod oknem stolek s dvěma křesly, po stranách jsou skříně, sekretář a hudební skříň s televizorem. Proti oknu je umístěna rozkládací pohovka. V ložnici jsou manželské postele s nočními stolky, dvě křesla, pohovka, dvě skříně a kamna. V dětském pokoji je obraz se zátiším (svatební dar rodičů), v ložnici obraz krajiny (svatební dar rodičů), v síni je zavěšen obrázek s náboženským nápisem, který zůstal po babičce (další obrazy s náboženskými motivy, které vlastnila matka majitele domu, jsou uloženy v komoře).

Rodina Z₃: otec (1913), ředitel ZDŠ, matka, babička. Podkrovní dům byl postaven v roce 1948. V přízemí má halu, tři pokoje, kuchyň, šatnu, koupelnu, komoru, prádelnu, v podkroví jsou dva pokoje. Manželé denně využívají většinu domovních prostor v přízemí; v pokoji do ulice žije babička. Pokoje

v podkrovní slouží dětem, když přijedou na návštěvu k rodičům. Celý dům je zařízen moderně a je vybaven obrazy regionálních malířů. Rodinu navštěvují příbuzní a známí.

Zaznamenání způsobu bydlení několika vybraných konkrétních rodin umožňuje spolu s výsledky širšího šetření blíže osvětlit řadu otázek, které se nabízejí při studiu procesů probíhajících ve vztahu mezi rodinou a bytem; jimi se v dalším textu budeme postupně zabývat. Pro názornost uvádíme ještě tabulku zachycující základní sledované vztahy u reprezentativních rolnických, dělnických a zaměstnaneckých rodin v Brumovicích:

Tab. 2.

Ro- dina	Počet členů	Počet gene- rací	Počet domo- vých pro- stor	Hlav- ní míst- nost	Druh zaříze- ní		Stolování		Spaní		Společ. kon- taky	
					rodiče	děti	spo- lečné	oddě- lené	rodičů a dětí společ.	odd.	příbu- zen- ské	sou- sed- ské
R ₁	3	2	3	Ku	N	N	/	—	—	/	—	—
R ₂	3	2	8	Ku	S	N	/	—	—	/	—	/
R ₃	4	2	6	Ku	S	N	/	—	—	/	—	/
R ₄	5	3	6	Ku	N/S	N	/	—	—	/	/	/
R ₅	5	2	6	Ku	N	N	/	—	—	/	/	—
R ₆	5	3	8	Ku	N/S	N	/	—	—	/	/	—
R ₇	7	2	7	Ku	N	N	/	—	—	/	/	/
D ₁	2	1	5	Ku	S	—	/	—	—	/	/	/
D ₂	3	2	6	Ku	N	N	/	—	—	/	/	/
D ₃	5	4	7	Ku	N	N	/	—	—	/	—	/
D ₄	6	3	7	Ku	S	N	—	/	—	/	/	/
Z ₁	6	3	8	Ku	N	N	/	—	—	/	/	—
Z ₂	5	2	4	Ku	N	N	/	—	—	/	—	—
Z ₃	3	2	11	OP	N	N	/	—	—	/	/	/

Z malého vzorku sledovaných rodin vyplývá, že sociální rozvrstvení obyvatel se nijak výrazněji neprojevuje v počtu místností, které mají jednotlivé rodiny k dispozici, a že i domácnosti s větším počtem členů mají dostatečný počet domovních prostor. Toto zjištění se shoduje se statistickými údaji pro celou obec: Z celkového počtu 83 dvoučlenných brumovických domácností obývá více než polovina dva pokoje s kuchyní, 24 domácností má jeden pokoj s kuchyní a 11 domácností třípokojovou a vícepokojovou obytnou jednotku. Domácnosti čtyřčlenné a vícečlenné obývají většinou byty s třemi a více pokoji.²⁷ Spokojenost se současnou bytovou situací v obci ukazuje také výsledek našeho šetření: 38,7 % dotazovaných označilo současné bydlení své rodiny za velmi uspokojivé, 49,3 % za uspokojivé, 6,0 % za málo uspokojivé a jen 3,0 % za nevyhovující (zbývající 3,0 % respondentů dala jinou odpověď, jako: „musí být uspokojivé“, „když není jiné, dobré aj toto“, „uspokojivé do smrti“). Další otázka, kterou jsme v této souvislosti sledovali, týkala se přání bydlet. V dosavadním domě si přeje zůstat 72,0 % obyvatel, v novém

²⁷ Viz tabulku v kapitole J. Lidmilové.

rodinném domku chce bydlet 21,0 %, o bydlení v nájemním domě projevilo zájem pouze 5,0 % dotazovaných (zbytek zůstal bez odpovědi).

V dostatečné velikosti bytů a v uvádění prostorové skladby domů do souladu s potřebami rodin spatřujeme nejen jeden z výrazných projevů zvyšující se životní úrovně obyvatel a vyrovnávání sociálních rozdílů na vesnici, ale i přetrhání pout té stránky tradice venkovského bydlení, která mnohdy stěsňovala i početné rodiny do ulity tradičního prostorového členění vesnického domu.

Obydli jako komunikační systém

Vesnice jako celek i jednotlivé domy představují nejen zvláštní sídelní jednotky, ale i místa, v nichž dochází k neustálým společenským stykům obyvatel, jejichž charakter je poznamenán příbuzenskými a sousedskými vztahy, hospodářskými, společenskými i kulturními vazbami, které mnohdy vystupují zřetelně a nápadně, jindy jsou skryty a není snadné jejich podstatu a fungování odhalit. Jan Herben jako výborný pozorovatel vesnického života správně tuto situaci postřehl, když napsal: „Měšťáci si myslí: Život na vsi jest jednotvárný, až k unavení prázdný. Pobyli na některé vsi týden nebo dva, a tak se jim to zdá. Přežene-li pastýř stádo na pastvu a sedláci vypraví se na pole, dědina je ovšem smutná. Ale co zůstalo zavřeno v těch zamklých stacích! Mnozí opět přijíždějí do vsi na posvícení, na slavnosti, na návštěvy, a domnívají se, že život vesnický není než klidný tichý potůček. To všechno jest jenom naoko. Odhrňte závoj z naší dědiny, co se tu skrývá pod doškovými střechemi! Tytéž vášně a city, tytéž romány jako v městech.“²⁸

Je známo, jakou funkci v sociální komunikaci a kontrole hrály a dodnes hrají na vesnici veřejná prostranství, jakými jsou například náves, autobusová zastávka, hřbitov, cesty do polí a vinohradů, veřejné budovy a zařízení — obecní radnice (dnes budova MNV), kostel, obecní hospoda,²⁹ kulturní dům, zdravotní středisko; ve vinorodých obcích i lisovny a sklepy. A takových míst, které umožňují vytvářet neformální síť vztahů a kontaktů, je na vesnici více. Mezi tradiční místa sousedských setkání a besed patří ještě dnes zahrádky před domy, o něž obyvatelé obce starostlivě pečují. Vyjádřeno Herbenovými slovy: „Zahrádky ‚před našima‘ v Brumovicích a všude na Slováčích je instituce důležitá, neboť je to jakási venkovská bursa novinek. Co se v dědině semele, roznáší se od zahrádky k zahrádce, zde se události glosují, váží a třídí; mezi zahrádkami se soudí jako před soudnou stolicí a zde se i klepe.“³⁰ Podobnou společenskou úlohu měla kdysi „žůdra“, která byla nejen vizitkou hospodyni („kde jsou výborní koně ve statku, tam je dobrý hospodář; kde je čistý žudr, tam je řádná hospodyně“),³¹ ale i místem podvečerních, nedělních a svátečních besed.

Zdá se, že na udržování tradice sousedského besedování před domy má dodnes vliv orientace vchodu do domu. Z vlastního pozorování víme, že nej-

²⁸ J. Herben, *Do třetího a čtvrtého pokolení II*, s. 370.

²⁹ „Chlapci a mužáci“ — uvádí Augusta Šebestová — „nejvíc do hospody se klačijú... Ná dyž je nejaký to shromáždění (spolkové) v hospodě, — šak v zahradě, — u nás moc idú, aji ženský.“ (A. Šebestová, o. c., s. 61.)

více besed a společenských kontaktů se odbývá u domů, které mají tradiční řešení vstupu, to znamená, výstupkem a chodbou v průčelí obytného stavení. Méně častá jsou setkání před příbytky, do nichž se vchází přes uzavřený průjezd. Za povšimnutí stojí, že nové domy podkrovního typu, které mají vstup na rohu průčelí nebo z boku, stávají se místem společenských setkání a sousedských besed sporadicky. Tato otázka, z hlediska sociální komunikace na vesnici jistě pozoruhodná, stála by za zvláštní výzkum. Sociologové bydlení nejdříve upozorovali, že u městského člověka se v důsledku komunikačního přetížení projevuje sklon k sociálnímu uzavírání, které se odráží i v nárocích na vnitřní členění bytů; žádají se byty, které umožňují soukromí nejen rodině, ale i každému jejímu členovi.³² Přes všechno pronikání městských kulturních vzorů, které zejména v poválečném období značně zintenzívnělo, vykazují dnešní bydlení na vesnici, postorově členění bytů i systém společenské komunikace uvnitř domů řadu zvláštností, v nichž ne zcela zanedbatelné jsou i prvky tradice. Obecně i zde platí, že půdorys „je vlastně šifrou sociálního obsahu architektury“.³³

Pokusme se osvětlit tuto otázku na příkladě Brumovic. U zdejšího tradičního rolnického domu vycházel komunikační systém ze základního trojdílného členění jizba—síň—komora, jehož celkový ráz výstižně zachytil Jan Herben: „... ve zdech do dědiny tři drobná okénka, dvě do velké jizby a jedno novější do světničky, kde dříve bývala vlastně komora. Nad okny zavěšen byl na povřísech ohňový hák. Rozviklané dveře vedly do síně, do které světlo vnikalo jen jakousi štěrbínou nade dveřmi... Uvnitř domu podle stavení táhly se náspě, vyvýšený totiž chodník, jenž chráněn byl došky, aby domácí suchou nohou, když prší, mohli do chlévů a zároveň aby nepršelo na hrnce a hospodářská nářadí... Po pravé straně od síně stály chlévy, a proto tu byly náspě dlouhé, kdežto směrem k vratům, kudy vozy vyjížděly pod kůlnu a do dědiny, měřily sotva pět kroků. Uprostřed dvora důl na hnůj, za dvorem humno čili zahrada, oddělená ode dvora dřevým plotem.“³⁴

Stopy někdejšího tradičního půdorysu možno vystopovat i v současném bytovém fondu, u něhož menší část pochází z období konce 19. století a prvních desetiletí století našeho; větší podíl připadá na domy postavené od dvacátých let do konce druhé světové války a největší část vznikla v poválečném období a současnosti.³⁵ Je ovšem třeba vzít také v úvahu, že většina domů staršího bytového fondu byla během doby přestavována a upravována.

Původní trojdílný půdorys se dochoval například u domů čp. 251 a 130. Byty se skládají ze vstupní kuchyně (dříve tu byla síň), z níž vede po pravé straně vchod do „seknice“ a po levé straně se vstupuje do komory. U většiny

³⁰ J. Herben, *Brumovice*, s. 256. Význam zahrádek s lavičkami před obydlím dokresluje Augusta Šebestová: „Ná tetičko, nač si dělají lidi ty zahrádky před domem, dyť v nich nic nemají nekeří.“ — „No dyž jich má jeden, chce ich mět aji drugej, bylo by to jaksik hlupý bez nich. Ná tak v tú nedělu si člověk rád sedne na lavečku mezi zahrádky. Bez zahrádky by seděl jak na vystrkově.“ (A. Šebestová, o. c., s. 62.)

³¹ J. Herben, *Brumovice*, s. 21.

³² J. Musil, *Sociologie bydlení*, s. 116.

³³ K. Teige, o. c., s. 35.

³⁴ J. Herben, *Do třetího a čtvrtého pokolení I*, s. 124.

³⁵ Podle statistických údajů z roku 1970 lze stáří bytového fondu v Brumovicích procentuálně vyjádřit takto: domy postavené v posledním desetiletí 19. století do roku 1919 tvoří 27,4 %, v letech 1920 až 1945 33 %, v poválečném období 39,6 %.

domů, které mají základní trojdílné půdorysné jádro, došlo během přestavby k některým změnám, které dodávají jednotlivým bytům individuální charakter. Pro naše účely postačí, když uvedeme alespoň některé příklady těchto změn:

Dům čp. 106. Obydlí může sloužit jako příklad stavebně jednoduché přeměny původního dvojdílného půdorysu (síně a „seknice“) přestavbou někdejšího průjezdu („mlatu“) v další světnici. Tímto způsobem vznikl trojdílný půdorys asymetrického charakteru se vstupní síní na okraji domu. V bytě žije osamělá stará žena.

Dům čp. 120. Byt zachovává v podstatě dvojdílné členění, v němž jednu část zaujímá vstupní síň, o druhý díl se dělí dvě světnice a kuchyň, které jsou přístupné ze síně. Na obytnou část navazuje zastřešený uzavřený průjezd. V domě bydlí žena se synem a matkou.

Dům čp. 19. Příklad obydlí, jehož trojdílný půdorys o pěti prostorech zůstává zachován a mění se jen funkce místností. Do domu se vchází síní, v níž jsou po levé straně přístupny obývací pokoj (dříve „seknice“) a světnice (původně kuchyň), po pravé straně ložnice (dříve světnice) a kuchyň (původně komora). Dům obývá šestičlenná rodina. Podobná proměna nastala také u bytu čp. 166 aj.

Dům čp. 45. Jádro domu tvoří vstupní síň, z níž se po pravé straně vchází do světnice. Ze síně vede také vchod do kuchyně a verandy, které jsou situovány za síní směrem do dvora. Tato dispozice vznikla po přestavbě původního dvojdílného domu o síně a „seknici“. Do dvora se vjíždí zastřešeným průjezdem. Dům dnes obývá osamělý důchodce.

Dům čp. 13. Půdorys do ulice orientovaného traktu domu tvoří vstupní síň, z níž je po levé straně přístupná světnice a komora, po pravé straně další světnice, kuchyň a komora, za níž následuje prádelna, zřízená z dřívějšího chléva. Dvůr, do něhož se vjíždí zastřešeným průjezdem, uzavírá stodola s letopočtem 1889. V domě žijí dvě staré ženy (sestry).

Dům čp. 97. Centrální polohu zaujímá vstupní síň, umožňující průchod z ulice do dvora i vstup do ostatních domových prostor (po levé straně je „seknice“ a malá kuchyň, po pravé straně kuchyň a komora). V domě žijí dvě osamělé ženy.

Dům čp. 208. Síň je průchodní z ulice do dvora. Po její levé straně leží „seknice“ a komora, po pravé straně kuchyň a „seknice“; všechny místnosti jsou přístupné dveřmi ze síně. Dům, v němž bydlí starší manželský pár, byl přestavěn v roce 1922.

Dům čp. 177. Vstupní dveře z ulice vedou do síně, za níž následuje veranda. Síň umožňuje komunikaci mezi ostatními domovými prostory, obývanými rodinami starých a mladých manželů. Po levé straně síně je ložnice, využívaná mladým manželským párem, za ní následuje pokoj a kuchyň starých rodičů. Po pravé straně je kuchyň mladých manželů a komora, využívaná společně.

Dům čp. 29. Půdorys domu, který byl postaven v roce 1927, vychází z tradiční trojdílné dispozice, která byla později pozměněna podle měnicích se potřeb dnes pětičlenné rodiny. Z ulice se vstupuje do síně, za níž následuje směrem do dvora veranda. Po levé straně síně se nachází ložnice a kuchyň, po pravé straně je světnice, koupelna (původně tu byla komora) a komora; další prostory, které následují v traktu směrem do dvora (kuchyň, obývací pokoj,

prádelna a garáž), byly zřízeny z dřívějších chlévů. Dvůr uzavírají hospodářská stavení.

Dům čp. 72. Návaznost na trojdílnou dispozici je zřejmá z centrální polohy vstupní síně, umožňující průchod z ulice do dvora, i z umístění vchodů do dalších místností. Po levé straně síně leží světnice, za níž následuje směrem do dvora komora a chlévy. Po pravé straně vedou dveře do dětského pokoje a komory (orientovaných do uličního prostranství), které byly zřízeny z dřívější světnice; na ně navazuje směrem do dvora pokoj (dříve tu byla kuchyň). Dvůr uzavírá stodola. Ve společné domácnosti zde žijí rodiče, jejich tři děti a babička. Téměř shodné řešení mají i domy čp. 75, 79 a 80 (místo dětského pokoje a komory mají původní světnici, prostor kuchyně si zachoval původní funkci).

Dům čp. 245. Přes sto let stará zemědělská usedlost nese přes všechny pozdější změny základní znaky tradičního půdorysného členění zdejšího rolnického domu a dvora. Obýtný trakt zachovává v zásadě trojdílné členění, které bylo postupně rozděleno do více prostorů. Středem je vstupní síň, umožňující komunikaci mezi ulicí a dvorem i uvnitř domu. Po její levé straně jsou situovány světnice, kuchyň, komora a koupelna, po pravé straně leží dvě světnice, na které navazuje krytý průjezd do dvora. Dvůr je ze tří stran obestaven hospodářskými budovami (chlévy, kůlna). V domě žije tříčlenná rodina.

Dům čp. 255. Nese znaky štítově orientované zemědělské usedlosti, u níž směrem do ulice leží světnice, za ní následuje další světnice (dříve tu byla kuchyň) a kuchyň (předtím komora). Někdejší chlévy byly přeměněny v sociální zařízení, obývací pokoj a ložnici. V prostoru krytého vjezdu do dvora byla vybudována uzavřená vstupní síň a veranda, z nichž vedou dveře do jednotlivých místností, které jsou ještě vzájemně propojeny dveřmi. Domácnost, obývací usedlost, je pětičlenná a skládá se ze čtyř generací (pradědek, staří rodiče, jejich ženatý syn s manželkou a synem).

Dům čp. 184. Z tradičního půdorysu se dochovala především centrální poloha síně, z níž se vchází do dalších místností (po levé straně do kuchyně a obývacího pokoje, po pravé straně do dvou komor, pokoje a ložnice). Čtyřdílná forma (o sedmi domových prostorech) vznikla po přestavbě domu, kdy dva prostory (komora a ložnice) byly vybudovány z mlatu, který byl k usedlosti dodatečně přikoupen. Domácnost dnes čítá sedm členů (rodiče a pět dětí).

Uvedené příklady, které by bylo možno ještě rozhojnit, ukazují nesporné působení tradice někdejšího půdorysu rolnického domu, které se projevuje především v poloze a komunikační funkci síně a v udržování základních dvojdílných a trojdílných, event. čtyřdílných půdorysů, které se pak v souladu s potřebami konkrétních rodin člení na další postory. Toto působení tradice se neprojevuje jenom u starých rolnických usedlostí, které byly později přestavovány, ale také u domů vybudovaných ve dvacátých letech našeho století, v ojedinělých případech i později. Tím je dáno i časové působení tradice v tomto směru.

Klasifikace půdorysu další části bytového fondu v Brumovicích, svým vznikem spadající do období od dvacátých let po současnost, není snadná; už proto, že jsou zde zastoupeny jak domy přízemní, tak i obydlí podkrov-

ního typu a v posledních letech i stavby patrové.³⁶ Volbu půdorysné skladby bytů ovlivňuje řada činitelů (projektant, přání stavebníka,³⁷ vliv okolí, móda apod.), které vedou k různorodosti a variabilitě, jež je těžko vtěsnat do teoretického schématu. Jako nejvhodnější kritérium pro klasifikaci se nám jeví z hlediska společenské komunikace umístění vchodů do bytů a jejich vztah k ostatním domovým prostorům. V tradičním rolnickém domě byla tato situace zcela jednoznačná. Vstupním prostorem domu byla síň, z níž vedly dveře do obytné světnice i ostatních částí obydlí. Síň umožňovala nejen společenskou komunikaci mezi členy rodiny, event. dalšími příslušníky dvorové společnosti (služebné dívky, čeledíni), ale i mezi veřejným prostranstvím ulice a hospodářským dvorem. Tento charakter v podstatě zachovávají domy, které mají uprostřed půdorysné kompozice bytu situovanou chodbu, do níž se vchází dveřmi z ulice a která umožňuje také vstup do jednotlivých místností bytu i přechod do dvora. Třetí typ tvoří domy, které nemají ve svém průčelí samostatný vchod; vchází se do nich přes zastřešený a uzavřený průjezd („mlat“), z něhož vedou dveře do chodby, umožňující komunikaci mezi ostatními domovými prostory. Poslední typ představuje byt se vstupem z chodby (nebo verandy) umístěné na rohu nebo po boku obydlí (nejčastěji se vyskytuje u novějších bytů podkrovního typu). V sledovaném vzorku (171 domů) bylo zastoupení uvedených typů následující: domy s vchodem do síně 26,0 %, domy se vstupem do chodby 44,0 %, domy se vstupem přes průjezd 6,0 %, domy s vchodem na rohu nebo po boku 24,0 %. První dva typy, které zachovávají tradiční řešení vstupu do domu a s tím spojenou komunikaci uvnitř domu, tvoří tedy dodnes nejpočetnější skupinu obydlí v Brumovicích. U takto řešených domů, jak jsme mohli vypožorovat, se také mnohem častěji odbývají sousedská setkání a besedy, než u posledního typu. Dalším výzkumem by bylo vhodné ještě zjistit, nakolik zde působí na intenzitu sousedských kontaktů tradiční situování vchodů a někdejšího besedování v žúdrech, a nakolik je tato situace ovlivňována věkovou strukturou obyvatel domů. Tato otázka zůstala při našem výzkumu bohužel stranou.

Z hlediska života v domě i probíhající zde komunikace je nutné podrobit rozboru vzájemné vztahy mezi jednotlivými místnostmi a funkce domových prostorů.

Z připojené tabulky 3, zachycující počet vztahů mezi jednotlivými bytovými prostory, je zřejmá výrazná komunikační funkce síně, chodby a hal, umožňujících prakticky vstup do všech domových prostor. Jde tedy o tutéž funkci, kterou v tradičním rolnickém domě plnila stará síň a která je také běžná v domech městského typu. Podobné postavení zaujímá kuchyň, která nejčastěji navazuje na komoru, koupelnu, obývací pokoj, verandu a v menší míře na další místnosti; v tom se také, jak ještě uvidíme, odráží i její důležitá společenská funkce v bytě. Na třetí místo ve vztazích mezi bytovými částmi dostává se obývací pokoj jako novější prostor vesnického bytu. Ponejvíce bývá komunikačně propojen s kuchyní, ložnicí, dětským pokojem (tato míst-

³⁶ Obliba těchto bytů stále stoupá. Samo využití místností v patře domu je však na vesnici dosti problematické (mnohdy zůstává zcela nevyužito). Výstavba těchto bytů není vyvolána ani tak skutečnou potřebou stavebníků, jako spíše sociální prestiží a svým způsobem i módou.

³⁷ Při našem výzkumu označila většina (84 %) dotazovaných půdorysné řešení svého bytu jako vyhovující.

Tab. 3. VZTAHY MEZI BYTOVÝMI PROSTORY

Místnost	Sfň— chodba —hala	Seknice	Kuchyň	Komora	Obýv. pokoj	Dět. pokoj	Ložnice	Veranda
„seknice“	21	—	9	—	—	—	—	23
komora	49	—	31	—	2	—	2	10
kuchyň	120	10	—	31	28	6	22	—
obýv. pokoj	108	—	28	2	—	6	21	4
ložnice	76	—	22	2	21	3	—	3
dět. pokoj	7	—	6	—	6	—	3	—
výměnek	3	—	2	—	—	—	—	—
veranda	55	—	23	10	4	—	3	—
koupelna	20	—	30	1	1	1	—	6
letní kuchyň	3	1	—	—	—	—	—	2
úhrn	462	11	151	46	61	16	51	48

nost teprve do vesnického bytu začíná pronikat), ojediněle s verandou, komorou a koupelnou. Za obývacím pokojem následuje pak ložnice, která nejčastěji je spojena dveřmi s kuchyní, obývacím pokojem a dětským pokojem, sporadicky s verandou a komorou. Významnou komunikační a v poslední době i společenskou funkci plní veranda, která zpravidla navazuje na chodbu a umožňuje průchod do světnice, komory, koupelny, někdy i do obývacího pokoje, ložnice a letní kuchyně. Komora, která v tradičním rolnickém domě byla přístupná ze síně, má dnes obvykle vchod z kuchyně, která v řadě případů vznikla přeměnou staré síně; méně často se do komory vchází z verandy, ojediněle neústrojně též z obývacího pokoje a koupelny. Dětský pokoj, pokud se vyskytuje, bývá spojen s kuchyní, obývacím pokojem a ložnicí. Toto řešení vyplývá ze snahy rodičů, zejména matky, být v úzkém kontaktu s dětmi v denní i noční době. Stará „seknice“ postupně mizí z půdorysné skladby vesnického domu. Pokud se ještě vyskytuje, bývá v duchu tradice spojena se síní, chodbou nebo kuchyní.

Pozoruhodné vztahy, v mnohém dokreslující výše uvedená zjištění, vystávají při zkoumání činností v jednotlivých místnostech (tab. 4).³⁸

Příprava jídla se u naprosté většiny rodin soustřeďuje v kuchyni; ojediněle se vaří v jiných místnostech (především osamělé staré osoby). V letních měsících se v některých domech koná tato činnost v tzv. letních kuchyních, situovaných do dvora. Stejný počet domácností v kuchyni také stoluje. O svátcích se v řadě rodin scházejí k jídlu v obývacím pokoji. K nočnímu spánku slouží ponejvíce ložnice, méně často obývací pokoj a kuchyň. Naproti tomu k dennímu odpočinku uléhají obyvatelé Brumovic nejčastěji v kuchyni; ojediněle jsme zaznamenali spaní ve dne v obývacím pokoji, ložnici a na verandě. Osobní hygiena se provádí v koupelnách a v bytech, kde je nemají, tak v kuchyni. Drobné práce, jako šití, vyšívání apod., odbývají se v kuchyni,

³⁸ Činnosti v bytě jsme sledovali u 130 domácností. Z údajů uvedených v tabulce je zřejmé, že rodiny využívají k jednotlivým činnostem často i více místností zároveň. V mnoha případech tu rozhoduje početní stav domácnosti.

Tab. 4. ČINNOST V JEDNOTLIVÝCH MÍSTNOSTECH

Činnost	Obýv. pokoj	Sek-nice	Ložni-nice	Ku-chyň	Letní ku-chyň	Veran-da	Dět. pokoj	Kou-pelna (prá-delna)	Jinde (nebo neuve-deno)
příprava jídla	1	—	—	126	3	—	—	—	—
stolování	17	—	2	126	1	5	—	—	—
spaní v noci	40	20	93	35	—	—	8	—	—
spaní ve dne	16	7	5	72	—	1	1	—	—
hygiena	1	—	—	54	1	—	—	44	36
drobná práce	12	—	2	97	—	—	—	—	31
praní prádla	—	—	—	18	—	1	—	111	—
údržbářské práce	2	—	1	36	—	—	—	—	91
záliby dospělých	47	—	5	79	—	—	2	—	16
činnosti dětí	16	—	6	33	—	—	9	—	—
návštěvy	81	—	9	80	—	—	—	—	4
besedy	72	—	8	83	—	—	—	—	5
Celkem činností	305	27	131	839	5	7	20	155	183

méně často v obývacím pokoji, ložnici a jiných místnostech. U naprosté většiny domů existují zvláštní prostory sloužící při praní prádla; v domácnostech, kde prádelny nejsou, koná se tato práce nejčastěji v kuchyni. V kuchyni se soustřeďují i údržbářské práce; v řadě domů mají pro tuto činnost zřízenou i zvláštní dílnu. V letních měsících se pracovní činnosti tohoto druhu zpravidla odbývají v prostranství dvora. S narůstajícím volným časem mohou obyvatelé uplatňovat ve svých bytech i osobní záliby. Dochází k tomu obvykle v kuchyních, méně často v obývacích pokojích. Děti využívají ke svým činnostem dětského pokoje, kuchyně, v menší míře též obývacího pokoje.

Důležitou roli v tradičním pospolitém životě vesnice hrály návštěvy příbuzných a sousedů, zejména o nedělích a svátcích. „To idu na besedu“ — zaznamenává Augusta Šebestová — „a klebůňajú, čtú, háckujú, štrikujú, dělajú voničky do kostela, na kosny, věnce a hroby...“³⁹ I když tradiční susedské vztahy nežijí dnes tak intenzívně jako v minulosti, přece ve většině rodin se nadále udržují příbuzenské a susedské kontakty spojené s besedo-

³⁹ A. Šebestová, o. c., s. 61. Na jiném místě autorka podmanivě líčí atmosféru takových besed: „Dyž se chodilo indá v chalupách na besedu, tož se napeklo herतेप्ली, vysypaly se na stůl a »podte lidi jest«. Ale se ináč herतेपले rodily, jak včilkaj.

Dyž donde včilkaj na besedu, zaklepe, nezaklepe, jak kdo. Indá nezaklepal žádnéj, ani neřekl »dobrý ráno«, lebo »poledně«, dycky — »Pochvalen buď Ježiš Kristus«. Ná dyž zaklepe, říkáme »dál«, »možná« lebo »volno«...

Podá se legátka, lebo co je, posedajú si na truhlu, na lavky, to říkáme: »Sednite si u nás, abyšte nám neodnesli spánek.« Podá se chlib: »Ukrojte si našeho chleba, abychme mohli usnút...«

Dyž idem dom, ať je to pracčizí člověk, lebo z rodiny, každej se vyprovodí až ke dveřom huličnim. To si pokládáme za haňbu, dyž nevyprovodí jeden druhýho.

Kolikrát tí mladí se uzapomenú, a to hned matka lebo kdo zavolá: »Běž za něma zavřit.« To enom aby se dovtipil, nemusí ani dveřa zavřit.

Ruky si podávali indá enom k motři mezi sebú, včil skoro každej na potkáni, — tak na přivítaní.“ (A. Šebestová, o. c., s. 66—67.)

váním. Mezi nimi nechybějí ani tradiční setkání spojená s kolektivními svépomocnými pracemi (draní peří, loupání kukuřice aj.). Návštěvy a besedy se odbývají v kuchyni a obývacím pokoji, ojediněle též v ložnici nebo jiné místnosti.

Dalším problémem, který jsme v této souvislosti sledovali, bylo využívání jednotlivých místností příslušníky rodiny (tab. 5).

Tab. 5. VYUŽÍVÁNÍ MÍSTNOSTÍ PŘÍSLUŠNÍKY RODINY

Místnost	Rodiče	Staří rodiče	Děti	Jiné osoby	Neuveden nikdo
pokoj 1	66	28	59	37	27
pokoj 2	18	7	14	16	94
kuchyně	107	46	75	27	6
ložnice 1	80	15	37	21	22
ložnice 2	9	6	13	4	105
veranda	59	20	31	4	65
komora	78	35	24	—	37

Výzkum u 130 domácností ukázal, že rodiče využívají nejvíce kuchyň, pak následují ostatní místnosti v pořadí: ložnice 1, komora, pokoj 1, veranda, pokoj 2, ložnice 2. Podobná situace je rovněž u starých rodičů, u nichž se uvádí na prvním místě opět kuchyň, na druhém místě pak komora, dále pokoj 1, veranda, ložnice (zde je patrný výrazný posun), potom teprve pokoj 2 a ložnice 2, které nemají ovšem ve všech domech. Ve využívání místností dětmi stojí na prvním místě zase kuchyně. Rozdíl proti rodičům je patrný u obývacího pokoje 1, který je v této skupině členů domácnosti hned na druhém místě. Dále pak následují ložnice 1, veranda, komora, pokoj 2 a ložnice 2. Jiné osoby (příbuzní, známí) využívají místností bytu většinou jen příležitostně (hody, vánoce, rodinná oslava a jiné sváteční příležitosti). Hosté jsou ubytováni nejčastěji v ložnici 2 a v pokoji 2, které se v řadě domů jinak nevyužívají. Funkci místností odpovídá i jejich vybavení.

Zařízení tradičního rolnického domu v Brumovicích stručně, ale výstižně zaznamenal Jan Herben: Ze síně vedly do světnice nízké dveře, „že vcházející člověk musil se hodně ohnout; v jizbě zelená kamna s kamnovcem v koutě, chlebová pec, v koutě za stolem almárka, do zdi upevněná, nad stolem obrazy a pod nimi černá lištva s malovanými hrnký a talířky, jaké za starodávna milovali, strop z dubových nerovných trámů, podlaha pěchovaná.⁴⁰

Ústřední částí tradičního vybavení „seknice“ byla pec s kamny a stůl s rohovou lavicí a židlemi, který stál v rohu diagonálně od pece. U stěny vedle kamen byla široká postel, na níž spali rodiče. Ostatní členové rodiny spali na peci, na lavicích a někdy na další posteli. Tak žilo pohromadě v jedné místnosti často mnoho osob, příslušníci více generací i čeledi.⁴¹ U stěny za

⁴⁰ J. Herben, *Do třetího a čtvrtého pokolení I*, s. 124.

⁴¹ Stísněnou bytovou situaci na zdejší vesnici působivě zachytili bratři Mrštíkovi: „Jak vrabčí pelech malá je ta rezidence Studýnkova rodu, ale co v ní dýchalo duši, co v ní tlouče srdcí! Napravo ode dveří v malé jizbičce na tři kroky zdělí a na dva zšíří za polokřehčelými vrátky spíš než dvířky v podruží bytuje šestičlenná rodina Beránka Matou-

dveřmi nebo proti dveřím stávaly jedna nebo dvě truhly, které byly od konce minulého století nahrazovány zásuvkovými skříněmi („kosny“), které se v některých domácnostech zachovaly dodnes. Tradiční „seknice“ byla místem, kde se odbýval každodenní život rodiny; zde se jedlo, někdy i vařilo, spalo, odpočívalo, konaly drobné práce i besedovalo.

V síni, která byla vstupním prostorem domu, bylo jen nejnútnejší vybavení. Augusta Šebestová vypočítává nábytek v síni následovně: „Truhle modrý malovaný, lebo žlutý se šúfletem. Police modrý malovaný, lebo žlutý, vystřiho-vanej papír v nich, na něm míse, talířky, hrnečky a šálečky. Žigla na múku, kastl s třema šúflatama na múku, vejca a dvě přihrádky na chleba, na zbytky od oběda, světlopránově natřený. Lištvý modrý, malovaný, v nich talíře, hrnečky, knížky. Po stěnách hrnečky a svaté obrazy.“ A dále dodává: „Vše-chen tento nábytek nesejde se nikde v jedné síni, vždy jen několik kusů za-stoupeno, dle prostory a zámožnosti. Některé síně jsou úplně prázdné, někde mají v síni i nádoby na obilí, řezací stroje na řepu, ale to najde zřídka.“⁴² V síni bylo také otevřené ohniště, na němž hospodyně vařily. Od sedmdesá-tých let minulého století byla ohniště v síni nahrazována kachlovými sporá-ky,⁴³ které pak v dalších desetiletích vystřídaly novější druhy topného za-řízení.⁴⁴

Komora, třetí základní část tradičního rolnického domu, sloužila jako skladovací prostor⁴⁵ a někdy se tu i spalo.

Od konce 19. století začaly do brumovických domácností pronikat pod vli-vem měst novější kusy nábytku, v té době běžně používaného v měšťanských bytech. Změnilo se též tradiční rozmístění nábytku, a to jak v souvislosti s přeměnou síně v kuchyň, tak i s proměnou světnice. Objevily se i nové druhy místností (obývací pokoj, ložnice), vybavené nábytkem městského typu.⁴⁶

V současném zařízení bytů v Brumovicích stírají se rozdíly mezi sociálními skupinami zdejšího obyvatelstva. Pokud se tu nějaké odlišnosti vyskytují, můžeme je charakterizovat jako generační. Starší kusy nábytku, někdy i tra-dičního rázu, přežívají především v domácnostech starých lidí, vlastnicích

še. — nalevo přebývá sám domácí pán — Studýnka Augustin.. Není o nic větší jizba jeho nežli jizba jeho nájemníků. Jednou si ji změřil belhavou svou nohou a napočítal, že má sedm kroků zdělí a necelých šest a půl šířky. Nato vzal metr a měřil zas výšku. To měřil tenkát, když chtěl po oběšenci prikoupit v Straňově ještě jednu postel. Do domu prý se nastěhuje s takým lůžkem veliké štěstí.

Z koupě sešlo pro nemožné umístění. Vadila velká kachlová kamna s lavicí dokola a ta přece nemohl vyhodit! Vždyť sloužila i za lůžko. A líto mu jich bylo. Okolo kamen se nejkrásněji besedovalo a sladce podfimovalo v černé hodince, když venku skučely větry a do oken tlačil se mráz.

I ženu i děti měl Studýnka. Bylo jich jak v hnízdě pěnkav. Čtyři. Krejčovský tovaryš — ženin bratr — byl sedmý...“ (A. a V. Mrštíkovejé, o. c., s. 65—66.)

⁴² A. Šebestová, o. c., s. 120.

⁴³ V. Svobodová, *O výtvarném charakteru lidových staveb*, s. 258.

⁴⁴ Současné byty v Brumovicích jsou z převážné části vybaveny topným zařízením na pevná nebo tekutá paliva. Etážové, ústřední topení nebo elektrická kamna má 25,3 % brumovických bytů, v nichž žije 33,1 % občanů.

⁴⁵ A. Šebestová (o. c., s. 120) zde uvádí: „Škopek na vodu, kačečky, skřichy na obilí, necky, troky, kisny na obilí, na stravu, chlebník u podlahy na 4—12 pecnů chleba, a iný malý aji hrubý hosp. náčení třeba aji řezačka na řepu.“

⁴⁶ Podrobnější údaje o těchto změnách uvádějí A. Šebestová (o. c., s. 120—121) a V. Svobodová (*O výtvarném charakteru lidových staveb*, s. 258—259).

někdejší zemědělské usedlosti, u nichž lze obecně pozorovat méně komfortní vybavení než v rodinných domcích.⁴⁷

Položme si otázku, zda ve funkci současných domových prostor a v jejich zařízení lze ještě najít stopy působení tradice rolnického bydlení a interiéru, nebo zda tato byla už definitivně zpřetrhána.

Nejvíce používanou místností v brumovických domech je kuchyň (soustřeďuje se zde 60,0 % činnosti), která slouží jako prostor k přípravě jídla, k pracovním činnostem, stolování, besedování i spaní (viz tab. 4). Tento poznatek se shoduje s výsledky sociologických výzkumů, provedených v roce 1960 v celé ČSSR.⁴⁸ Kuchyň tedy převzala tytéž funkce, které měla kdysi jizba v rolnickém domě. Je zřejmé, že zde nejde o důsledek nedostatečné bytové plochy, o němž se v Brumovicích neřádá hovořit, ale o přežívání tradičního životního způsobu. Uvedeným funkcím kuchyně odpovídá i její vybavení, v němž vedle sporáku je téměř ve všech domácnostech postel nebo pohovka a stůl se židlemi, který je umístěn uprostřed kuchyňského prostoru nebo při stěně; v některých bytech stojí stůl v rohu diagonálně od sporáku (jak tomu bylo kdysi ve vztahu mezi topeništěm a stolem v tradičních rolnických jizbách). Dále tu bývá umyvadlo, kredenc, skříň, rádio, někdy i šicí stroj, televizor, pračka, dětská postýlka a na stěnách obrazy.

Na druhém místě se co do počtu činností dostává obývací pokoj (soustřeďuje se tu téměř 22 % činnosti). Reprezentační charakter této místnosti vesnického bytu odráží se nejen v jeho vybavení moderním nábytkem, ale i v jeho velikosti⁴⁹ a využití při rodinných slavnostech, při nedělním a svátečním stolování a zejména při návštěvách příbuzných a přátel. Stále větší úlohu hraje také při trávení volného času. V zařízení obývacího pokoje se uplatňuje běžný městský nábytek. Zcela novým prvkem, zastoupeným hlavně v bytech mladších domácností, jsou knihovny; v mnoha domech je zde rovněž televizor, gramofon i jiné předměty využívané v době volného času (např. šachový stůl). Doplňkem obývacího pokoje bývají upomínkové předměty a obrazy. Obývací pokoj ve vesnickém bytě postupně nabývá stejnou funkci, jakou má ve městě. Stává se centrem interakcí rodiny, odrazem jejího kulturního standardu i sociálně ekonomického statusu. Více obývacích pokojů v novostavbách na vesnici, mnohdy nesouvisejících se skutečnými potřebami rodiny, je právě výrazem sociální prestiže domácnosti, vedoucí někdy až k nezdravé soutěživosti mezi stavebníky (ve smyslu „my na to máme“, „my si to můžeme dovolit“; „má to onen, mohu to mít i já“ apod.).

Ložnice v brumovických bytech slouží většinou svému původnímu účelu, ke spaní. Jiné činnosti se tu konají jen sporadicky a většinou příležitostně. Jen v bytech, v nichž žijí osamělí staří lidé, kteří spí většinou v kuchyni, bývá tohoto prostoru téměř nevyužito; spí se tu při návštěvách dětí nebo jiných osob. Vybavení ložnice tvoří zpravidla manželské postele s nočními stolky a skříně; někdy je tu i rádio, televizor, stůl se židlemi, zrcadlo, dětská postýlka, kamna, u starších domácností i „kosn“.

⁴⁷ Kvalita bydlení je patrná z tabulky v kapitole J. Lidmilové.

⁴⁸ J. Musil, o. c., s. 137; srov. L. Macková, *Průzkum požadavků na řešení obytných domů na vesnici*. Praha 1965, s. 123—130.

⁴⁹ Sociologickými výzkumy bylo zjištěno, že lidé žijící ve městech, avšak pocházející z vesnice, mají největší nároky na velikost obývacího pokoje (J. Musil, o. c., s. 160).

Veranda plní ve vesnickém bytě především komunikační funkci a bývá většinou vybavena jen květinami a obrazy, event. upomínkovými předměty (diplomy z výstav vína apod.). Jen v některých rodinách se tohoto prostoru využívá k stolování (v letních měsících) a jiným činnostem.

Na otázku, kterou jsme si položili úvodem této části naší studie, můžeme dát asi tuto odpověď: Tradice rolnického bydlení se dodnes projevuje především ve funkci kuchyně a ve snaze mít v bytě velkou reprezentační místnost, jako byla kdysi „parádní seknice“ a dnes je jí obývací pokoj. To ukazují i odpovědi na otázku, kterou místnost považují obyvatelé Brumovic za „parádní“. Téměř 60 % respondentů označilo tímto přívlastkem obývací pokoj (13,8 % připadlo na ložnici, 19,2 % dotazovaných dalo odpověď „žádnou“, „zatím žádnou“ nebo „nemáme“, zbytek neodpověděl). Zatím co u starší generace, která pamatuje staré formy bydlení na vesnici, lze počítat s přímými vlivy tradice, u mladší generace působí tradice zprostředkovaně a je přijímána neuvědoměle pod vlivem všeobecně na vesnici rozšířeného názoru na hodnocení a funkci bytu. Mladí lidé také mnohem rychleji přijímají hodnotový systém městských forem bydlení.

Život v bytové jednotce

Rytmus života v domě měl v minulosti řadu zvláštností, které byly podmíněny pracovními činnostmi v rolnickém dvoře, celkovým charakterem koloběhu všedního dne, svátečních a obřadních příležitostí, vztahy mezi příslušníky rodiny a dvora i dalšími okolnostmi. Pracovní den začínal mnohdy už před východem slunce poklizením dobytka a byl vyplněn těžkou prací na poli, lukách a ve vinohradech. Do práce byla zapojena celá rodina, u níž téměř neexistoval pojem volného času. I obřadní a obyčejové projevy, které provázely život rolnické rodiny, nebyly samoúčelné, ani projevem krácení volné chvíle; svým obsahem směřovaly k zajištění prosperity v hospodářském i rodinném životě. Pracovní rytmus se zpomaloval a zužoval jen o nedělích a svátcích, které byly tišší a klidnější než všední den.⁵⁰ Zimní měsíce byly zase vyplněny prací v domácnosti a ve dvoře. Muži opravovali nářadí, ženy šily, předly, vyšivaly, prováděly i mnoho dalších, pro domácnost a hospodářství nezbytných prací. „V domácnosti“, píše Jan Herben, „náležejí děvčeti ruční práce a práce v kuchyni. Šití je do roka mnoho, vyšívání ještě více. Pokud se zachovávaly starodávné zvyky a zpěvy, zachovával se i starodávný kroj, který se šije a vyšívá bezvýhradně doma. To je jeden z důvodů, proč matka vedla dceru k pracím s jehlou od malička . . . Práce s jehlou je zimní práce denní. Večer bývaly přástky, které především patřily ženám a děvčatům.“⁵¹ Ve vztazích mezi členy rodiny existovala patriarchální podřízenost ženy a dětí vůli hospodáře, který se nerad vzdával svého výsadního postavení

⁵⁰ Jan Herben v této souvislosti píše: „Ráno nedělní a sváteční je tišší nežli ve všední den. Neslyšíš cinkání kos a chřestění hrabic na ramenech ženou, neslyšíš hrčení kol a žebřin vozů, připravených na svážky. Jen pastýř obvyklým způsobem časně si přivstane a vyhání z dědiny . . . Jak pastýř žene, dívky začnou zemetat před domem a před žudrem zvláště. Země se čistě umete až po cestu . . .“ (J. Herben, *Brumovice*, s. 29.)

⁵¹ J. Herben, *Brumovice*, s. 151.

a mnohdy vedl hospodářství takřka do konce svého života.⁵² Je přirozené, že tato situace spolu se společným bydlením více manželských párů pod jednou střechou vedly k častým konfliktům.⁵³ Proto snad nazval Jan Herben tento kraj „krajem bohatých a hrdých sedláků“.

Chování v rodině bylo založeno na úctě dětí k rodičům, která se projevovala i v tom, že děti rodičům a prarodičům vykaly a líbaly jim ruce.⁵⁴ S ubýváním hospodářské závislosti dospělých dětí na rodičích, které se mnohem výrazněji a dříve projevovalo v rodinách dělnických a zaměstnaneckých než v rolnických, kde k tomu v plné míře dochází až po kolektivizaci zemědělství, těchto projevů patriarchálního způsobu života ubývá a některé, jako líbání rukou, už zcela zanikly, další se oslabil (nejmladší generace už např. svým rodičům tyká). Kolektivní formy hospodaření v JZD i jiné druhy zaměstnání podstatně změnilы někdejší podřízené postavení vesnické ženy, která dnes v mnoha ohledech řídí domácnost a spoluvytváří celkový charakter bytu i života v něm.

Typickou institucí, odrážející někdejší sociální a ekonomické podmínky na vesnici, byl výměnek, který měl zabezpečit obživu a bydlení starých lidí. Životní osudy výměnkářů byly závislé na vztazích mezi rodiči a dětmi. Vedle příkladů pěkného spolunažívání a úcty existovaly na vesnici četné příklady ostrých rozporů, ztrpčujících sklonek života starých lidí.⁵⁵ Nová společenská situace spojená s péčí státu o staré lidi, způsobila, že instituce výměnku zanikla. Starí rodiče, pokud bydlí s dětmi v jednom domě, stravují se většinou společně s nimi. Obývají zpravidla vlastní světničku nebo pokoj, vybavený starším druhem nábytku. Z někdejších samostatných prostor výměnků, situovaných do dvorové části rolnických usedlostí, zůstalo jen torzo (v našem vzorku 130 domů jsme zaznamenali jejich existenci u šesti domů; ve všech případech tu bydlí babička, stravující se společně s rodinou syna nebo dcery).

Vedle členů rodiny žili ve větších rolnických usedlostech námezdní dělníci — služebné dívky a čeledini, kteří patřili k „dvorové společnosti“. Stravovali se společně s hospodářovou rodinou a také s ní pod jednou střechou spali; dívky společně s členy rodiny v jizbě nebo v komoře, „pacholci“ větší-

⁵² Tuto zápornou stránku někdejšího vesnického života dobře postřehl Jan Herben: „Starý Dvořák byl boháč, měl již ženatého syna, který s ním bydlil pod jednou střechou a s četnou již rodinou jidal s rodiči společně za jedním stolem. Dvořák však hospodařil sám. »Já sem taky byl čekancem dvacet roků,« říkal, když se mu zdálo, že syn už by ho rád viděl ve výměnce. Všechno v domě chodilo po vůli starého. Děti i vnuci musili poslouchat, jak jenom mrkl očima. Ani žena se neopovážila odporovat.“ (J. Herben, *Do třetího a čtvrtého pokolení I.*, s. 197.)

⁵³ „A oni ti mladí bývali teda s mojema rodičama na tem domě, a tatíček mně slibovali, šak prej já ti nahospodařím. A Jakubova žena, Bóže, tá dělala mamičce zle, skrz ňu moja mamička moseli do zemi, a luftem to šlo s mladýma důle. Já sem šťastně dostala celých sto stříbra a včil su žebrákem, mám tu kužu leda. Že mamička oči zhaslí, tak sem byla vydělená.“ (A. Šebestová, o. c., s. 80.)

⁵⁴ V. Brychtová, *Lidové výtvarné umění*, s. 28.

⁵⁵ „Je to nekdy trpej chleba,“ podává svědectví Augusta Šebestová. „U nás jeden sedlák, dyž měl dávat svým rodičům výměnu, rači by se byl do pista ukúsl. Dyž mu vyhrožovali, že ho prodají židovi, dával jim natruc nejhorší obilí, zrovna pozadek. A ešče steklej říkával: »Šak starých lidí enom zabit. Ti sú dobří enom na výpalky.«“ (A. Šebestová, o. c., s. 99.)

nou ve chlévě u dobytka.⁵⁶ S narůstajícími možnostmi výtědku v továrnách a při jiných příležitostech začal od konce 19. století počet námezdních dělníků v rolnických dvorech ubývat. Dnes už na jejich způsob života vzpomínají jen nejstarší pamětníci.

K odumírajícím složkám tradičního rolnického způsobu života patří v dnešních Brumovicích náboženské projevy. Výchova dětí v rolnických rodinách byla kdysi přísně náboženská. Otec se ráno před jídlem a po něm modlil nahlas a celá rodina potichu s ním. Stejně tak večer a při společném svátečním obědě.⁵⁷ Náboženský ráz měly i pozdravy. A jak uvádí Augusta Šebestová, „všecku práci začínali s Bohem, esli se nepomodlili, aspoň ju křížem požechnali a tak neco nábožného propověděli.“⁵⁸ Vnější vyjádřením náboženského života rodiny byly kříž a obrazy svatých, soustředěné v „seknici“ na stěnách svírajících roh se stolem a lavicí, kde rodina usedala ke společnému jídlu a kde se také odbývaly různé obyčejové, obřadní i náboženské úkony.

Tradice zavěšovat na stěny bytu kříž a obrazy svatých se zčásti přenesla i do novějších obydlí a dodnes se udržuje v domech starých lidí a v bytech střední generace, kde velkou roli hraje i to, že obrazy jsou dědictvím po rodičích nebo jsou spojeny s nějakým osobním zážitkem (svatební dar, památka na křest, biřmování apod.).⁵⁹ Nejčastěji jsou tyto obrazy spolu s rodinnými fotografiemi zavěšeny v „seknici“ a obývacím pokoji, ložnici a kuchyni. Oslabování náboženského citění u mladší generace, které pozorovali už starší autoři,⁶⁰ vede k odstraňování křesťanských symbolů z bytu a k jejich nahrazení obrazy se světskou tematikou. Tento generační rozdíl je v současných brumovických bytech patrný zejména v domech, kde bydlí společně příslušníci více generací.

Většina domácností v Brumovicích udržuje dodnes tradici společného stolování rodičů, starých rodičů a dětí; s odděleným stravováním manželských párů rodičů a dětí jsme se setkali zcela výjimečně. Na udržování této tradice má nepochybně vliv snaha rodičů ekonomicky pomoci mladému manželské-

⁵⁶ „Kde spijú pacholci? No kde, ve chlévě u dobytka. Dyť dyby se to odvázalo, mohlo by byt hned neščestí. To spí každy u svýho, kraváček v kravárni, pacholek v maštali u koni. To mají lůzka sbitý z desek, slámu na nich, plachtu, pod hlavú nacpané žoch slámú a zakrývajú se dekami. Dyž je zima, vtáhnú na sebe aji starej kožuch. Na zimu upletú takový lelíky ze slámy a dyž to přibije kolem do kola okolo dvírec, tož tam nic nefučí. Kde je jich věc, pověsijú pro tech pomenších lůzko nad lůzko k podlaze. V litě tú chvilku zdřimne bár na náspjách, lebo se natahne mezi dveřma, aby na něho šel trochu luft.“ (A. Šebestová, o. c., s. 160.)

⁵⁷ V. Brychtová, *Lidové výtvarné umění*, s. 29.

⁵⁸ A. Šebestová, o. c., s. 158.

⁵⁹ Tento niterný vztah vylíčil Jan Herben v prvním díle románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* (s. 124–125): „Ve světnicích ještě méně mohlo se mladému líbit. . . Nejměšnější byly mu dva staré obrázky na skle malované, představující sv. Isidora, za něhož anděl orá, zatímco světec dlí na mši v blízkém kostele, a svatou Jenověfu v lesní pustině, kde žije lesními kořínky, odívá se do kožišiny, kdežto malého synáčka kojí laň. . . Oba obrazy zbyly tu po dřívějším majiteli. Kterýsi den odpoledne mladý sňal obrázky ze zdi a vylíval si na nich zlost; maloval všem osobám dlouhé kniry! Matka šukajíc po domě, trefila se k tomu a uražena zastavila se před ním: »Co to děláš? Že se nestydíš!« A slzy vyhrkly jí z očí, že nemohla mluvit. — »Snad vám není líto tech panáček?« — »Je. Sú to stará památka po mých rodičech,« litostivě potřásala hlavou matka.“

⁶⁰ „Včil tí mladí,“ píše Šebestová, „kór tí pacholci, nejrač všecko se sakrama. No ale sú aji hodní mezi něma, dycky je kúkol mezi pšenicí.“ (A. Šebestová, o. c., s. 158.)

mu páru (velkou část finančních výdajů na stravu kryjí obvykle rodiče). Značně se však už oslabil patriarchální tradice sezení u stola, kdy na čelném místě seděl otec a ostatní mužští příslušníci rodiny (kdysi i čeledíni). Sedění hlavy rodiny v čele stola se udržuje častěji při jídle o nedělích a svátcích; žena sedí někdy na protější straně (aby prý měla blíže k sporáku) nebo po mužově boku, děti a staří rodiče zaujímají ostatní volná místa. Při jiných slavnostních příležitostech (životní jubileum apod.) sedí na čelném místě u stola oslavenec. O svatební hostině, kdy v místnosti je více stolů, usedá ženich s nevěstou uprostřed čelné řady stolů. Po jejich stranách mají svá místa rodiče, kmotři, starší mládenec a družička; ostatní svatební hosté sedí bez ustáleného pořadí. Jen v některých rodinách se donedávna udržovala starší tradice sedění ženicha a nevěsty v rohu místnosti (tedy v místě, kde kdysi býval „svatý kout“ se stolem, rohovou lavicí a obrazy svatých).

Zvyklost, kdy hospodářství a s ním i dům přebíral po otci nejstarší syn, který ostatní sourozence „vyplatil“, patří dávno minulosti. Snaha po individuálním bydlení, která stojí v ostrém rozporu s tradičním způsobem života v rolnickém domě, projevuje se nejen v tom, že rodiče spí většinou odděleně od starších dětí a jednotlivé manželské páry žijící v jednom domě mají vlastní místnost, ale i v tom, že mladí lidé touží po vlastním domku, který si za pomoci rodičů a příbuzných⁶¹ postaví obvykle do několika málo let (informátoři uvádějí dobu čtyř let) po svatbě. Tato tendence je zřejmá i z toho, že v Brumovicích žije v domech mnoho osamělých osob. V nově postavených rodinných domcích počítají mladí manželé už se zvláštním pokojem pro děti; proces individualizace rodiny v tomto ohledu zde vrcholí. Řada mladých lidí však také odchází z rodné obce a žije na jiných místech. K rodičům se vrací zpravidla jen o svátcích, rodinných slavnostech a jiných příležitostech (úmrtí v rodině, hodý, vinobraní apod.). Přes tuto skutečnost není ani zanedbatelné společné spožití dvou i více domácností v rodinném domku nebo zemědělské usedlosti.⁶² Pozoruhodný je posun, který v posledních pěti letech nastal v otázce názoru na společné bydlení rodičů s dětmi. Když při sčítání lidu a bytů v roce 1970 byla u bytů obývaných dvěma a více domácnostmi hospodařícími společně soužití chtěné, u odděleného hospodaření dvou a více domácností bylo soužití z 41 % nechtěné. V Brumovicích se projevil zvýšený podíl chtěného soužití. V našem výzkumu v roce 1975 jsme znovu položili otázku vhodnosti a nevhodnosti společného bydlení více rodin v jednom domě. Jako vhodný považuje tento způsob bydlení už jen 34,8 % dotazovaných; záporně se vyslovilo 57,5 %, zbytek zůstal bez odpovědi nebo byla dána odpověď „nevím“.⁶³ I když tedy dochází k oslabení tradice pospolitého života na vesnici, je zřejmé, že zde tato stále působí. Nasvědčuje tomu i výsledek šetření ná-

⁶¹ Podle našeho výzkumu v roce 1975 pomáhalo dětem 23,8 % dotazovaných, příbuzným 15,4 %, sousedům a známým 6,2 % obyvatel; 35,4 % nepomáhalo nikomu (zbytek neuveden). Hlavní formou odměny při výpomoci při stavbě domu zůstává pohostění.

⁶² Dědění otcovského domu není dnes řízeno žádnými ustálenými pravidly. Vychází se z dohody mezi rodiči a sourozenci, z reálných potřeb a možností mladých lidí, jejich zájmu zůstat doma apod.

⁶³ Vzorek byl učiněn u 132 respondentů, mezi nimiž byly zastoupeny všechny věkové kategorie, muži i ženy.

zoru na bydlení novomanželů, provedeného na stejném vzorku. Pro společné bydlení novomanželů s rodiči se vyslovilo 34,8 % dotazovaných; z toho 11,4 % bylo pro společné vedení domácnosti, 23,4 % pro společné bydlení, ale oddělené hospodaření. Prostřednictvím obydlí se spoluformuje i niterný vztah k rodné obci, který tak přesvědčivě vyjádřil Jan Herben,⁶⁴ a který věrně z úst lidu zaznamenala Augusta Šebestová slovy: „U nás je všechno lepší jak inde. Aji ty zvony krásnější zvoníjí jak inde . . .“⁶⁵ Tuto tradici potvrdila i další část otázky o bydlení novomanželů: 48,4 % dotazovaných obyvatel Brumovic si přeje, aby jeho syn a dcera postavili si po svatbě dům v místě, aby tedy byli rodičům poblízku. (Pro bydlení novomanželů mimo Brumovice se vyslovilo pouze 8,3 %, zbytek nedal žádnou odpověď.) K podobným závěrům se dospělo i výzkumy v jiných vesnických sídlech.⁶⁶

Poznatky, k nimž jsme dospěli při sledování funkce a místa tradice v současném bydlení na vesnici, mají jen dílčí povahu. V naší studii jsme se pokusili hledat problémy a nalézt na ně odpověď, a to tak, abychom zachovali etnografický přístup k dané problematice. Nakolik naše zjištění mají obecnější platnost nebo pro které obce či regiony je bude možno zobecnit, ukáže teprve budoucí srovnávací studium, založené na výzkumech v dalších vesnických sídlech.

⁶⁴ „Podivné, jak mě dojíká tento kout země a tato ves. Co vidím a co slyším splývá se mnou. Všecko tu znám, všecko se poněkud změnilo, také já jsem se změnil, ale nemohu to odtrhnout od své bytosti.“ (J. Herben, *Kniha vzpomínek*, s. 28.)

⁶⁵ A. Šebestová, o. c., s. 193.

⁶⁶ Srov. L. Macková, o. c., s. 149.